

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka
Doktorske studije politikologije
Školska godina 2020/2021

Rad za Otvoreni doktorski seminar: poglavlje disertacije

Ideologija „mračnog Interneta“ - uvod u *Dark Web*

Studentkinja:
Sanja Pavlović

U jednom od novijih tekstova koji se bavi temom 'mračnih društvenih mreža' (eng. *dark social media*), autori sa Univerziteta u Arizoni smatraju da ne preterujemo ukoliko novu 'posredovanu stvarnost' (stvarnost posredovanu digitalnim tehnologijama, prim. aut.) opisujemo rečima 'novo mračno doba', s obzirom na to da se termin 'mračan' često povezuje sa novijim digitalnim fenomenima (Kwon i drugi 2021, 684). Pozivajući se na skorašnju literaturu iz oblasti, autori kratko objašnjavaju da je 'mračna mreža' (eng. *dark web*) vezana za tehnologije koje pružaju anonimnost i povezane pravne i institucionalne okvire; 'mračna društvenost' (eng. *dark social*) ističe izazove koje postavljaju skrivene digitalne aktivnosti za strateške procene publike i ponašanja korisnika; dok 'mračna participacija' (eng. *dark participants*) fokus stavlja na subkulture koje podrivaju demokratske principe, te da su sve ove „konceptualne ose različite, iako tesno isprepletene jedna drugom“ (Ibid). U savremeno doba sve je više interesovanja ne samo za načine na koje je 'površinski internet' (nasuprot *Dark Web*-u) promenio društvo, već i kako i šta se dešava iza te površine, 'u mraku', i kako to utiče na različite aspekte savremenog sveta. „Digitalno podzemlje“ (Bartlet 2016), „paralelni digitalni svet“ (Anonimus 2015), „tajanstveni sajtovi“ (Čejko 2019), „lukrativna lokacija za kriminalce i druge anti-društvene elemente“ (Dilipraj 2014) - sve su slični opisi iz popularne literature za prostor koji se često opisuje kao 'ispod interneta' koji se naziva *Dark Web*. Ovo poglavlje ima za cilj da priloži naučno objašnjenje za tumačenje *Dark Web*-a i predstavi politikološke aspekte njegovog postojanja, razumevanja, korišćenja i uticaja u savremenom svetu.

Pojam privatnosti ima dugu istoriju u društveno-političkom narativu, ali se čini da je u današnje vreme olakšanog pristupa i zloupotrebe velike količine ličnih podataka, kako od strane pojedinaca između sebe, tako i na masovnom nivou od strane velikih korporacija ili nacionalnih država, te niskog nivoa digitalne pismenosti „običnog čoveka“, posebno važno isticati ga. Tehnologija današnjice, a prevashodno informaciono-komunikaciona tehnologija (IKT), otvorila je brojne diskusije koje ukazuju na to da komfor koji smo kao čovečanstvo dobili kroz korišćenje interneta, od obrazovanja, preko komunikacije, do vođenja poslova i organizovanja svakodnevnice, u mnogome zavisi od toga koliko smo spremni da se

odrekujemo privatnosti. „Post-Snouden“ era, sintagma koju koriste mediji i istraživači/-ce kako bi ukazali na to da živimo u globalnom društvu gde je svaki korak pojedinca, doslovno, praćen od strane nacionalnih vlada ili multinacionalnih kompanija, nije nastupila iznenada. Na značaj privatnosti i mogućnosti njegove ugroženosti počelo se ukazivati već pri prvim naznakama nastanka digitalnog doba u kojem živimo danas. Kako objašnjava autor Džejmi Bartlet u knjizi *Darknet*, govoreći o grupi računarskih stručnjaka s početka devedesetih godina dvadesetog veka: „svi su verovali da je najveće političko pitanje naše epohe da li države mogu da koriste internet za gušenje ličnih sloboda i privatnosti kroz digitalni nadzor, ili hoće li autonomni pojedinci podržati, i čak i uništiti, državu pomoću subverzivnih oruđa čiji je nastanak obećavala računarska tehnologija“ (Bartlet 2016, 83). Kako je vreme pokazalo, države jesu počele da koriste Internet za gušenje ličnih sloboda, ali se uporedo sa time javljao i otpor ovakvim praksama.

Jedan od vidova otpora jeste u razvijanju i činjenju dostupnom tehnologije koja svojim korisnicima garantuje upravo ono što je narušeno – privatnost i anonimnost. Najpoznatija, ali i najkontroverznija alatka koja to omogućava jeste *Dark Web*, tzv. „mračna mreža“. Za početak nužno je pre svega definisati sam pojam *Dark Web*. U te svrhe biće prikazan kratak razvoj interneta i samog *Dark Web*-a, kao i njegova distinkcija u odnosu na srodne, ali ipak različite pojmove poput *Deep Web* i *Dark Net*. Nakon toga biće reči o teorijsko-ideološkoj pozadini ove tehnologije i sadržajima koje ona nudi.

Za direktnu preteču Interneta u stručnoj literaturi najčešće se navodi 'sistem umreženih kompjutera' (Leiner i drugi 2009, prema Čejko 2019, 32) pod nazivom ARPANET iz 1965. godine koji je nastao na inicijativu Agencije za napredne istraživačke projekte za odbranu (DARPA), jedne od agencija američkog Ministarstva odbrane koja je zadužena za razvoj tehnologije u vojne svrhe. Za ARPANET se zatim posebno zainteresovala akademska zajednica, a vrlo brzo su „zainteresovani istraživači, ali i korisnici u privredi, državnoj upravi i vojnoj industriji počeli da razmenjuju podatke pomoću računara“ (Čejko 2019, 32). Decenije koje su usledile obeležile su brojne inovacije koje su omogućile da Internet izgleda onako kako ga danas poznajemo – od prvog slanja email-a 1972, pronalaska mikro-

procesora koji je omogućio znatno smanjenje veličine računara, preko standardizovanja protokola za prenos i prijem podataka i razvijanja infrastrukture, do razvoja operativnih sistema, mrežnih pretraživača (eng. *browser*) i same svetske mreže, (eng. *World Wide Web*) kao zbirke dokumenata međusobno povezanih sistemom zvanim *hipertekst* (Čejko 2019, 29-39)¹. Čejko navodi da su „otprilike u isto vreme kada je nastao ARPANET, počele da se pojavljuju male, izolovane mreže koje nisu katalogizovane i nisu se mogle otkriti na mreži uobičajenim sredstvima“ (Čejko 2019, 39).

Jedan od prvih objavljenih, i kasnije najcitiranijih, tekstova koji se bavi fenomenom mreže 'ispod mreže' je *whitepaper* autora Majkla K. Bergmana (*Michael K. Bergman*) koji je u vreme nastanka teksta, 2000. godine, bio predsednik kompanije *BrightPlanet* koja nudi usluge sakupljanja i obrade podataka sa interneta. Tekst pod naslovom *Deep Web: Surfacing Hidden Value* navodi da se „pretraživanje interneta danas može porediti sa razvlačenjem mreže preko površine okeana. Iako dobar deo sadržaja može biti obuhvaćen tom mrežom, i dalje postoji izobilje informacija koje su ispod površine i koje su, zbog toga, izostavljene iz pretrage“ (Bergman 2001, 1). Drugim rečima, „s obzirom na to da tradicionalni veb pretraživači ne mogu da se probiju ispod površine, *Deep Web*² je do sada bio skriven“ (Ibid). Pojam 'nevidljiva mreža' 1994. godine definisao je Džil Elsvort (*Jill Elsworth*), a Bergman se nadovezao na nju, ne menjajući sadržaj definicije, već menjajući pojam definisanja (*Deep Web* nasuprot *Invisible Web*) jer mu je cilj bio da otkrije načine da ove do tada nevidljive stranice postanu vidljive (Dilipraj 2014, 126). Drugim rečima, već u periodu od nekoliko godina postalo je jasno da je pristup onome što se smatralo nevidljivim ipak mogućem, ali korišćenjem određene tehnologije.

Da bismo razumeli praktično značenje ilustracije mreže koja ne zahvata ono što se nalazi u dubini, neophodno je reći da su internet pretraživači na tzv. površinskom internetu, odnosno *World Wide Web*-u (*WWW*) programirani na način da traže hiperlinkovani tekst³. Već u

¹ Kratak, ali opsežan razvoj računara i Interneta nudi Mei Čejko u knjizi „Superpovezani“ iz 2019. godine, izdavač Clio.

² Razlika u terminima *DeepWeb* i *Dark Web* biće objašnjena u nastavku teksta.

³ Hiperlinkovani tekst je onaj tekst koji u sebi sadrži link koji vodi na određenu internet lokaciju/adresu, a koji se aktivira prilikom klika na tekst.

momentu pisanja Bergamanovog teksta, *WWW* tehnologija je funkcinisala po principu „popularnosti“ - što više puta je adresa određenog vebajta pomenuta, tj hiperlinkovana na drugim vebajtovima, to je taj vebajst relevantniji i daje mu se prioriternije mesto u rezultatima pretrage. Kako to objašnjava Bergman, „ukoliko nije linkovana u nekom drugom dokumentu na vebu, stranica nikada neće biti otkrivena. Ključni nedostatak internet pretraživača je u njihovoj zavisnosti od linkova kako bi ustanovili šta se tačno nalazi na vebu“ (Bergman 2001, 1.). Ovo nije predstavljalo izazov tokom početaka funkcionisanja *World Wide Web*-a, kada se u ovom prostoru nalazilo svega nekoliko dokumenata i vebajtova. Preokret je nastao u julu 1994. godine kada je pretraživač Likos (*Lycos*) na internet objavio katalog sa 54.000 dokumenata (Ibid, 54) – „od tada je stopa rasta dokumenata na vebu rasla za oko 200% godišnje!“ (Ibid). Iste godine, počelo se govoriti o tzv. „nevidljivom internetu“, kao informacijama koje nisu vidljive putem standardnih internet pretraživača (Ellsworth prema Bergman 2001, 5). Kao što je rečeno, Bergman je odbacio tezu o potpunoj nevidljivosti, objašnjavajući da ništa od tog sadržaja nije nevidljivo ukoliko se koriste odgovarajuće metode za pristup, što će biti objašnjeno u nastavku.

Dalje u svom radu, Bergman navodi statističke podatke koji opisuju prostor zvani *Deep Web*, prostoranstvo manje vidljivo putem jednostavnih internet pretraga. Prema ovom istraživanju, količina javnih informacija na *Deep Web*-u na prelasku u 21. vek bila je 400 do 550 puta veća od one koja se nalazila na površinskom internetu, odnosno sadržavala je oko 7.500 terabajta informacija, u poređenju sa 19 terabajta informacija dostupnih na površini. Najveći vebajst u tom momentu čiji se sadržaj nalazio na *Deep Web*-u, prema ovom istraživanju, bio je vebajst Nacionalnog centra za klimatske podatke (*National Climatic Data Center*), zatim vebajst NASA-e (Nacionalne vazduhoplovne i svemirske administracije), kao i vebajstovi koji sadrže akademsku literaturu poput JSTOR-a, ili vebajstovi različitih digitalnih biblioteka, itd. „Ukoliko je u informatičkom dobu najtraženija roba zaista informacija, onda je vrednost sadržaja na *Deep Web*-u neprocenjiva“ (Ibid, 1).

Kao što je već navedeno, istraživanje Majkla Bergmana jedno je od prvih istraživanja koje nam je omogućilo bolji uvid u način funkcionisanja i „dubine interneta“. Dvadeset godina kasnije, literatura koja se bavi ovom temom, iako i dalje uskog obima, najčešće se poziva

upravo na definiciju *Deep Web*-a koje je dao Bergman - definiciju koja se oslanja na koncept dubine koja nije zahvaćena običnom mrežom. U tom smislu, *Deep Web* se, bilo da je reč o akademskoj ili popularnoj literaturi (npr. Cole *Dark Web 101*, Chertoff *A Public Policy Perspective of the Dark Web*, Bartlet *DarkNet*, anonimus *Deep Web* itd), najčešće definiše kao sadržaj na webu koji pretraživači nisu indeksirali, odnosno koji im nije dostupan, te kome nije moguće pristupiti putem običnih pretraživača. Ovu definiciju danas najčešće prati ilustracija sante leda ispod površine vode u kojoj manji deo sante koji se nalazi iznad površine vode predstavlja površinski internet, dok daleko veći deo koji se nalazi duboko pod vodom predstavlja *deep web* (ova ilustracija, i njene varijacije, ujedno su i prvi rezultati pretrage kada se putem Google-a pretražuju fotografije na temu "*Deep Web*" / "*Dark Web*"). „*Deep Web* je santa leda koja ostaje skrivena od površinskih korisnika Interneta“ (Chertoff 2017, 1). Šertof se istovremeno poziva i na novija istraživanja koja ukazuju na to da je *Deep Web* četiri ili pet hiljada puta veći od površinskog Interneta (Finlea prema Chertoff 2017, 2), te da broji 90% saobraćaja na Internetu, „što je iznenađujuće za većinu korisnika koji nemaju svest o tome da redovno pristupaju *Deep Web*-u“ (Greenberg prema Chertoff 2017, 2). Kako bi to obrazložio, Šertof navodi primer da u *Deep Web* sadržaje takođe spadaju sadržaji na *DropBox*-u ili *Google Drive*-u (Ibid), prostorima koje često koristimo za skladištenje ili razmenu datoteka na Internetu. Dodatno, za obične korisnike nužno je pojasniti da u prostor ispod površine takođe spadaju privatne prepiske (npr. *Messenger*), datoteke nekih virtuelnih biblioteka (npr. sadržaj na *Cobiss*-u) ili celokupna baza bankarskih sistema. Drugim rečima, sve ono što nema svoju jedinstvenu adresu (link) ili je zaštićeno nekim vidom šifre, spada u *Deep Web*.

U mnogim do sada pomenutim radovima, termin *Deep Web* često se koristi kao sinonim za termin *Dark Web*. Ipak, Šertof i noviji autori i autorke (poput Kristin Finklea), smatraju da je važno uvideti razliku, te da *Dark Web* predstavlja „veoma mali, teško pristupačan deo *DeepWeb*-a“ (Chertoff 2017, 2). Prema navodima drugih autora, postoji tek oko 45.000 vebajtova na *Dark Web*-u (Owen&Savage prema Chertoff 2017, 27) i oni predstavljaju još skriveniji deo skrivenog interneta. Za pristup *Dark Web* vebajtovima potreban je poseban pretraživač i *Dark Web* je „generalno anoniman, što ga čini svetim mestom za sajberkriminalce i političke disidente“ (Chertoff 2017, 2). Kada bismo to prikazali vizuelno,

na crtežu bi se nalazila tri kruga, od kojih najveći predstavlja celokupan Internet, unutar koga se nalazi manji krug koji se odnosi na *DeepWeb*, te unutar koga se nalazi najmanji krug koji čini *Dark Web* (Chertoff 2017; AlKhatib&Basheer 2019; Henri 2017...). I sama kompanija BrightPlanet izdala je 2013. godine novi *whitepaper* pod nazivom *Understanding the Deep Web in 10 minutes*, nadovezujući se na prvi tekst o ovoj temi 12 godina ranije pravi sličnu razliku između *Deep* i *Dark Web*-a, podsećajući istovremeno da je sam internet u tom momentu daleko veći nego 2001. godine – broj domena se popeo sa tri na 555 miliona (BrightPlanet 2013, 3).

Ipak, ovako postavljen sistem, kao i sama definicija koja se zasniva na pojmu dubine, nekim od najnovijih radova dovedeni su u pitanje. Kako bih to objasnila, osloniću se na pristup koji je koristio Robert Gejl (*Robert W. Gehl*), vanredni profesor na odeljenju za komunikacije Univerziteta u Juti. U svojoj knjizi *Weaving the Dark Web* (2018), on sumira postojeće definicije *Dark Web*-a pristupajući im iz tri različita ugla - dubine, etike i tehnologije. Pre nego što ih predstavim, nužno je reći da Gejl odbacuje razliku između *Deep* i *Dark Web*-a, navodeći da ne postoji skriveni deo skrivenog interneta, već je reč o jednom sistemu za koji on, kao i ovaj rad, koristi termin *Dark Web*.

Profesor Gejl i sam navodi da definicije sa kojima se sreo, a koje su se bazirale na konceptu *dubine*, poreklo vode iz pomenutog Bergmanovog rada. Ipak, kao suprotnost toj definiciji, Gejl postavlja svoju, kako je on naziva, *tehnološku definiciju*, prema kojoj *Dark Web* predstavlja „skup vebajtova koji su napravljeni korišćenjem standardnih veb tehnologija, koji su vidljivi kroz standardne veb pretraživače, a koji se usmeravaju kroz posebne softverske pakete namenjene isključivo tome“ (Gehl 2018, 18). To znači da *Dark Web* čine vebajtovi kojima može biti pristupljeno i koristeći Google, Bing ili neki drugi standardni pretraživač, ukoliko postoji usmerenje kroz poseban softverski paket. Ono što omogućava ovakvo usmerenje jesu mrežni sistemi (poput TOR-a) koji obezbeđuju *anonimnost*, kako onima koji objavljuju, odnosno postavljaju veb sajtove (eng. *publishers*), tako i onima koji im pristupaju, tj običnim korisnicima/-cama (eng. *users*). Drugim rečima, njegova definicija se bazira na tezi da suštinsku razliku između tzv. površinskog interneta, odnosno *World Wide*

Web-a, i „mračnog Interneta“, čini upravo tehnička garancija dvosmerne anonimnosti koju omogućavaju određeni softverski paketi, a ne sadržaji kojima se pristupa.

Dodatno, Gejl navodi da se u literaturi može naći i treća vrsta definicije, one koja celokupan sistem posmatra iz ugla *etike*. Kao primer Gejl navodi tim istraživača sa Univerziteta u Arizoni koji su u svojoj knjizi *Dark Web* (2012) „mračni internet“ okarakterisali kao „deo *World Wide Web*-a koji se koristi kako bi se ostvarili zlonamerni ciljevi terorista i ekstremista“ (Gehl 2018, 17). Kao i sa definicijom koja ukazuje na dubinu, za koju tvrdi da je „tehnički obmanjujuća“, Gejl i ovu definiciju opovrgava, sa jedne strane argumentom da je, kao takva, „konstantno pod debatom“, a sa druge strane dajući primere korišćenja *Dark Web*-a u svrhe koje nisu niti terorističke, niti ekstremističke. Prema njegovim rečima, nužno je ne definisati *Dark Web* sadržaj normativnim okvirom jer to takođe ne bi odgovaralo realnosti - činjenica je da na *Dark Web* veb-sajtovima postoje sadržaji koji narušavaju zakone mnogih nacionalnih država, ali isto tako postoje „sadržaji koji su dosadni, ili platforme koje nude informacije o mačkama, diskusije o tehnologiji ili, prosto, mogućnost anonimnog igranja šaha“ (Ibid, 20). Primera radi, jedno istraživanje sa korisnicima *Dark Web*-a pokazalo je da „jednom kad počnu da ga koriste, sloboda izražavanja postaje ključna atrakcija koja održava kontinuirano korišćenje ove mreže za mnoge svakodnevne aktivnosti“, te da Darknet, sam po sebi, „nije kriminogen“ (Mirea i drugi 2018, 114).

U ovom radu nastaviću da se služim terminom *Dark Web*, koristeći ga na način na koji je objasnio Gejl, odnosno kao prostor na mreži u kome je svim prisutnim stranama zagarantovana anonimnost, bez obzira na to da li objavljuju, pregledaju ili koriste ilegalne ili legalne sadržaje. S obzirom na to da je anonimnost ta koja čini *differencia specifica* *Dark Web*-a u odnosu na *WWW*, mračni internet treba razumeti kao prostor u mraku, odnosno ispod radara. On nije, dakle, nužno nezakonit niti neetički, već je samo skriven na način da skriva i sve koji se u njemu nalaze.

Kako je već navedeno, filozofija *Dark Web*-a zasnovana je na filozofiji anonimnosti, privatnosti i individualnih sloboda, i to su najvažnije vrednosti koje *Dark Web* nudi svojim korisnicima, bez obzira na to na koji način ih oni (zlo)upotrebljavaju.

Servisi koji anonimizuju, poput TOR-a, koriste se za legalne i ilegalne aktivnosti u rasponu od očuvanja privatnosti do prodaje ilegalnih dobara“ (Finklea 2017, 1). TOR (*The Onion Routing*) je otvoreni softver koji funkcioniše po sličnim principima poput standardnih internet pretraživača, ali sa razlikom u tome što komunikacija između tačke A, odnosno korisnika koji želi da otvori određeni sadržaj, i tačke B koja predstavlja taj sadržaj, prolazi kroz nekoliko usputnih tačaka, tj slojeva koje treba zamisliti kao slojeve crnog luka. Ovi slojevi tehnički obezbeđuju garanciju anonimnosti tako da niko ne može da prati šta korisnik želi da otvori. Na zvaničnom veb sajtu TOR-a navodi se da njihova misija jeste da „unaprede ljudska prava i slobode stvarajući i razvijajući slobodne i otvorene tehnologije koje omogućavaju anonimnost i privatnost, podržavajući njihovu neograničenu dostupnost i upotrebu, kao i unapređujući naučno i popularno razumevanje istih“ (Tor website 2019). Nužno je napomenuti da je TOR nije jedini pretraživač koji nudi ovaj vid garancije anonimnosti (postoje i FreeNet, I2P itd), ali jeste najpopularniji i između ostalog, finansiran je sredstvima Vlade Sjedinjenih Američkih Država (Ibid).

Na značaj vrednosti privatnosti i anonimnosti i mogućnosti njihove ugroženosti počelo se ukazivati već pri prvim naznakama nastanka digitalnog doba u kojem živimo danas. Kako objašnjava autor Džejmi Bartlet u knjizi „Darknet“, govoreći o grupi računarskih stručnjaka s početka devedesetih godina XX veka: „svi su verovali da je najveće političko pitanje naše epohe da li države mogu da koriste internet za gušenje ličnih sloboda i privatnosti kroz digitalni nadzor ili hoće li autonomni pojedinci podržati i čak i uništiti državu pomoću subverzivnih oruđa čiji je nastanak obećavala računarska tehnologija“ (Bartlet 2016, 83).

Ovu grupu stručnjaka činili su muškarci koji su imali odlične računarske veštine, te koji su počeli da promišljaju ulogu novih tehnologija i njihov uticaj na društvo. Dodatno, „svi su bili radikalni libertarijanci“ (Bartlet 2016, 83). Jedan od njih, matematičar Erik Hjuze (*Eric*

Hughes) 1993. godine sastavio je Sajferpank⁴ manifest (*Cypherpunk Manifesto*), jedan od prvih dokumenata koji objašnjava ne samo važnost privatnosti i anonimnosti u digitalnom svetu, već i politički stav značajnog dela računarskih pismenih pojedinaca tog doba koji se za ove vrednosti bore. Uvodnim pasusom Manifesta ukazuje se na važnost privatnosti ukazivanjem na to da je „privatnost neophodna za otvoreno društvo u elektronskom dobu“, te da je „privatnost moć da selektivno razotkrivamo sebe svetu“ (Hughes 1993). Hjuze i ostali računarski stručnjaci okupljeni oko njega i ideje privatnosti u digitalnom dobu bili su svesni tehnoloških mogućnosti napada na ovu vrednost, ali isto tako i na mogućnosti njenog očuvanja. I ne samo očuvanja, već i korišćenja u svrhe podrivanja poretka. Zbog toga se u nastavku teksta ukazuje na nužnost mogućnosti šifrovanja. Poseban naglasak stavljen je na primere narušavanja privatnosti prilikom tržišnih transakcija i komunikacije putem interneta, te je navedeno da „privatnost u otvorenom društvu iziskuje anonimni sistem transakcija“ (Ibid). Upravo na ovoj ideji godinama kasnije nastala je i digitalna valuta *Bitcoin* koja obezbeđuje gotovo u potpunosti anonimne razmene putem interneta koje nisu praćene od strane vlada i banaka.

Erik Hjuze je u istom periodu pokrenuo mejling listu za one koji razmišljaju na sličan način kao on i ljudi kojima je bio okružen u čuvenoj Silikonskoj dolini u San Francisku. Kako navodi Bartlet, „prva poruka na listi, čak i pre Hjuzeovog pozdrava, bio je govor koji je 1987. godine održao matematičar Čak Hamil pod naslovom 'Od samostrela do kriptografije: osujećivanje države putem šifrovanja'“ (Bartlet 2016, 84). Upravo ova poruka ilustruje političke ideje koje su zagovarali zaljubljenici u tehnologiju iz Silikonske doline: što manji uticaj države na tržišne transakcije. Ova ideja se u političkoj teoriji svrstava u neoliberalni, odnosno libertarijanski ideološki pravac koji „tržište smatra moralno i praktični superiornim u odnosu na vladu i bilo koji oblik političke kontrole“ (Hejvud 2005, 56). Sažetke libertarijanske misli sa početka devedesetih godina nudi nam Linkoln Dalberg (*Lincoln Dahlberg*) u radu „Cyberlibertarianism 2.0: A Discourse Theory/Critical Political Economy Examination“. Prema njegovim rečima, „sajberlibertarijanska retorika bila je najsnažnija sredinom devedesetih kada se činilo da Internet može biti prostor koji je vođen sopstvenim

pravilima, bez kontrole vlada i drugih prepreka koje se vezuju za oflajn komunikaciju“ (Dahlberg 2010, 333). Dalberg navodi nekoliko autora koji govore iz ugla tzv. libertarijanske logike, poput Mišela Kapora (*Mitchell Kapor*, 1993) koji je pisao da je „život u sajber-prostoru zasnovan na primatu individualne slobode“, ili Džona Perija Barlova (*John Perry Barlow*, 1996) koji polemiše protiv vladinih pokušaja da unište virus slobode, proglašavajući sajber-prostor mestom neiskrivljenih izraza gde sami stvaramo svoj društveni ugovor zasnovan na prosvećenom ličnom interesu (Ibid, 333).

Na ovaj pregled možemo dodati i tekst „Politika atentata“ Džima Bela (*Jim Bell*) iz 1995. godine. Džim Bel je takođe bio član mejling liste koju je osnovao Hjuz, te je „verovao da ako građani mogu da koriste internet da šalju tajne, šifrovane poruke i posluju sa valutom čiji se tokovi ne mogu pratiti, moguće je stvoriti funkcionalno tržište za gotovo bilo šta“ (Bartlet 2016, 18).

„Zamislite na trenutak da običan građanin gleda večernje vesti i vidi potez državnog službenika koji narušava njegova prava, zloupotrebljava poverenje javnosti ili moć za koju smatra da mora biti ograničena. Osobe čija su dela do te mere uvredljiva ili neprilična da građani ne moraju da ih tolerišu. Šta bi bilo ukoliko bi građanin mogao da sedne za svoj računar, ukuca ime ovog službenika i izabere iznos u dolarima. Iznos koji, on lično, smatra da bi bio rad da plati bilo kome ko bi „predvideo“ smrt državnog službenika. Ta donacija bi bila poslata šifrovano i anonimno, u centralni registar i bila dodata na ukupan iznos dostupan za priloge od strane bilo kog pojedinca. Kada bi samo 0.1% populacije, odnosno jedna osoba u hiljadu, bila voljna da plati jedan dolar da vidi smrt ove prezrenog službenika, to bi značilo da bi se skupilo 250.000 dolara za lovca na njegovu glavu“ (Bell 1997)

Iako je ova ideja bila radikalna, te su „čak i najzagriženiji libertarijanci sa liste ustuknuli“ (Bartlet 2016, 19), 2013. godine uz pomoć pretraživača poput Tor-a koji garantuju anonimnost i BitCoin-a kao digitalne valute sa istom garancijom, nastalo je tzv. Tržište za ubistva. Kako navodi i Bartlet, „danas na Tržištu za ubistva postoji bar pet-šest imena“, a „koliko ja znam, još niko nije ubijen“ (Ibid, 21). Ipak, samo postojanje ovakvog tržišta govori

o uticaju radikalnih ideja koje su građene na osnovama sajberlibertarijanstva devedesetih godina⁵.

Nadovezujući se na sve prethodno rečeno, sajberlibertarijanstvo bismo mogli definisati kao ideologiju koja se nadovezuje na vrednosti libertarijanstva – snažna orijentisanost ka individualnim slobodama i slobodnom tržištu, a nasuprot bilo kom vidu državnog intervencionizma – u savremenom kontekstu digitalne revolucije. Za sajberlibertarijance, tehnologija predstavlja sredstvo preuzimanja kontrole od države i njeno smeštanje u ruke pojedinaca. Kako je to opisao Džon Peri Barlou (*John Perry Barlow*) u Deklaraciji nezavisnosti sajber-prostora iz 1996. godine:

Vlade industrijskog sveta, vi iznureni divovi od mesa i čelika, ja dolazim iz Sajber-prostora, novog utočišta uma. U ime budućnosti, zahtevam od vas iz prošlosti da nas ostavite na miru.

Niste dobrodošli među nama. Ovde gde se mi nalazimo vi nemate suverenitet.

...

Mi stvaramo sopstveni društveni ugovor.

Ova vlada će nastati u skladu sa uslovima našeg sveta, ne vašeg. Naš svet je drugačiji.

Sajber-prostor se sastoji od transakcija, odnosa i same misli, raspoređene poput stajaćeg talasa u mreži naših komunikacija. Naš svet je svuda i nigde, ali nije tamo gde žive tela.

(Barlow 1996)

Ovih nekoliko rečenica jasno opisuje ideje sajberlibertarijanstva. Barlou ne samo da ne priznaje legitimitet države, već je jasno da je najvažniji „sastojak“ sveta u kome živi i za koji se zalaže – transakcija, što smešta tržišne odnose u sam centar ove ideologije.

Dve decenije kasnije, aktivisti za pravo na privatnost i programeri koji nastavljaju sajberlibertarijanskim stopama govore sličnim jezikom vrednosti, opisujući državu kao

⁵ Sličnim idejama vodio se i Kodi Vilson (*Cody Wilson*), sajber-anarhista i aktivista za liberalizaciju korišćenja oružja, koji je 2013. godine na Internetu objavio planove za stvaranje 3D pištolja, tzv. Osloboditelja (*The Liberator*). Magazin Wired ga je 2015. i 2017. godine proglasio za jednog od pet najopasnijih ljudi na Internetu (Wired 2015, 2017). Vilson je 2018. godine optužen za seksualno zlostavljanje deteta, a nekoliko meseci kasnije izjasnio se krivim.

fašistoidnu tvorevinu i pozivajući se na moć tehnologije. Jedan od njih, Amir Taaki, govorio je za dokumentarni film „Deep Web“.

Nije više industrijska era. Mi se fundamentalno nalazimo u eri tehnologije. Fašisti imaju sredstva. Ali mi imamo maštu. Razvijamo alate da povratimo suverenitet. Kada učinimo veliko „jebite se“ sistemu, to lomi alatke moći koje koriste protiv nas. Fašisti uvek koriste narativ belih vitezova u blistavim oklopima koje pružaju zaštitu od pretnji. „Ovde smo i oteraćemo tamu čistom belinom“. Taj narativ je lažan jer postoji korupcija u tim dvorima. Stvarna moć je u našim rukama. Mi smo tama.
(Winter 2015)

O ideologiji sajberlibertarijanizma pisao je i Tim Džordan (*Tim Jordan*) bavići se temom sajber-politike i sajber-kulture, a odgovarajući na pitanja koja je postavio u svom radu – ko govori, kojim jezikom i sa kakvim kulturnim resursima? (Jordan 2001, 2). Sažimajući istraživanja iz tog vremena, Džordan zaključuje da su početkom dvehiljaditih Internet korisnici bili su belci, sa primanjima boljim od prosečnih, te da je dve trećine njih bilo muškog pola (Ibid, 3). Kulturni resursi viđeni kroz komunikacije u sajber-prostoru najviše su odgovarali anglo-američkoj kulturnoj baštini. Prema njegovim rečima, sajber-prostor se ne razlikuje od drugih prostora prema tome da društvene strukture prate individue i grupe u akciji. „Postoje forme i tipovi akcije kojima virtuelni pojedinci često pribegavaju – što čini kulturu sajber-politika“ (Ibid, 7). Za Džordana, objašnjenje za preovlađujuće ideologije libertarijanizma i, kako on navodi, anarhizma u odnosu na sajber-prostor nalazi se u činjenici da svi ljudi Internetu pristupaju u dva koraka, uvek individualno i samostalno. Pre svega, potrebno je pristupiti i ulogovati se na Internet – „prvi momenat u sajber-prostoru proveden je, od gotovo svih koji pristupaju, u njihovom individualizovanom prostoru“ (Ibid, 8). Dalje, „ovaj korak prelaska iz svog doma u drugi, virtuelni prostor, obično podrazumeva momenat samodefinisanja – odabir online imena, te odabir sopstvenog opisa i crtica iz biografije“ (Ibid). Ova dva lična, individualna procesa, za Džordana čine „osnovu zbog koje nije iznenađujuće da su ideologije koje najviše ističu značaj individualne slobode i prava na samoupravljanje (eng. *self-goverement*) najsnažnije na Internetu – libertarijanstvo i anarhizam“ (Ibid). Ove dve ideološke pozicije, prema njegovim rečima naglašavaju važnost

mogućnosti ljudi da se „slobodno okupljaju i stvaraju pravedne zajednice, obe se trude da stave naglasak na politiku čije su glavne suprotnosti autoritarnost VS sloboda, a ne levo VS desno“ (Ibid). U nastavku teksta, Džordan kao ilustraciju za libertarijanizam navodi računarske stručnjake i aktiviste okupljene oko fondacije Elektronske granice (eng. *Electronic Frontier Foundation*), čiji je jedan od osnivača već pomenuti Džon Peri Barlou, a koji se od devedesetih do danas bore za ove vrednosti pre svega kroz uticaj na zakonodavstvo Sjedinjenih Američkih Država. Nasuprot njima se nalazi zajednica hakera koji „posežu za anarhizmom kao ideologijom kroz koju tvrde da svako ima pravo na informacije iz sajber-prostora i da sajber-prostor treba da bude samoupravljački“ (Ibid, 11). Taj vid individualističkog, informacionog anarhizma kao političke ideologije hakeri sažimaju u sloganu „informacija želi da bude slobodna“ (Ibid). Kako Džordan opisuje: „kultura sajber-politika može biti viđena kao vid informacionog libertarijanstva i anarhizma koji su izraženi na brojne načine, od uredništva magazina *Wired* do velikog broja hakera, a koji se grade ne iz ideološke privrženosti, već iz specifične percepcije koju iskusi većina koja pristupa sajber-prostoru“ (Ibid, 7).

Jedan od prvih dokumenata Fondacije Elektronske granice jeste dokument *Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age* iz 1994. godine u kome autori proklamuju da se čovečanstvo, nakon prvog (zemlja i rad na farmama kao ključni resursi) i drugog ekonomskog talasa (zemlja i rad sa mašinama i u velikim industrijama kao ključni resursi), sada nalazi u trećem talasu gde je ključni resurs znanje (Dyson i drugi 1994).

Sajber prostor je zemlja znanja, a istraživanje te zemlje može biti civilizacijski istinski, najviši poziv. Pred nama se sada nalazi prilika da osnažimo svaku osobu da se posveti tom pozivu na sebi svojstven način.

(Ibid)

U ovom tekstu autori opisuju prirodu sajber-prostora i preispituju postojeće pojmove vlasništva, tržišta, slobode, zajednice i vladavine, proklamujući da, ukoliko prihvatimo izazove i prigrlimo budućnost, „možemo obnoviti američki san i osnažiti obećanje američkog života“ (Ibid).

Fondaciju Elektronske granice i prvog urednika magazina *Wired*, Kevina Kelija (*Kevin Kelly*) kao ključne aktere za ustanovljavanje i razvoj sajberlibertarijanske misli pominje i Langdon Viner (*Langdon Winner*) u jednom od najranijih i do danas najdetaljnijih kritičkih tekstova koji se centralno bave ovom temom, „Sajberlibertarijanski mitovi i mogućnosti za zajednicu“ (*Cyberlibertarian Myths and the Prospects for Community*), iz 1997. godine. Viner postavlja nekoliko stubova, koje istovremeno smatra mitovima, sajberlibertarijanske misli. Pre svega, reč je o specifičnoj formi tehnološkog determinizma koji nastaje sa nastankom elektronskih tehnologija u kasnom dvadesetom veku, a po kome se smatra da društvo pokreću neophodnosti koje nastaju iz razvoja novih tehnologija, „i ni iz čega više“ (Winner 14, 1997). Prema njegovim rečima, ova perspektiva znači da je „dinamika digitalne tehnologije naša istinska sudbina“, te da „nema vremena za pauzu, refleksiju ili postavljanje pitanja o jačanju uticaja na ovaj razvoj“ (Ibid). Druga centralna tema u vezi sa sajberlibertarijanstvom jeste radikalni individualizam – „sajberlibertarijanski spisi uživaju u perspektivi estatičkog samoispunjenja u sajber-prostoru i naglašavaju potrebu pojedinaca da se rasterete opterećenja koja bi mogla otežati potragu za racionalnim samointeresom“, te da zbog toga svo nasleđe struktura društvenih, političkih i ekonomskih organizacija, s obzirom na to da postavlja prepreke izvršenju lične moći i samoorganizacije, mora biti uklonjeno (Ibid, 15). Viner smatra da se ovakva misaona nit nadovezuje na intelektualnu podlogu 'bestidnog egoizma' o kome je pisala Ayn Rand (*Ayn Rand*). Kao poslednjem stubu sajberlibertarijanizma Viner pripisuje koncepte ekonomije zasnovane na ponudi (eng. *supply-side*) i slobodnog tržišta, iako, kako opisuje, sami sajberlibertarijanci „anticipiraju rast društvenih i političkih uslova kojima će se realizovati najekstravagantniji ideali klasičnog komunitarističkog anarhizma“ (Ibid). Iako posmatrano iz tog ugla može delovati da će demokratija sajber-prostora 'procvetati', Viner odbacuje ovu tvrdnju smatrajući da 'interes ljudi' o kome govore sajberlibertarijanci zapravo predstavlja interes privatnih entiteta, tačnije velikih transnacionalnih poslovnih firmi, posebno onih iz oblasti komunikacije. Odbacujući slatkorečivost važnih sajberlibertarijanskih dela, Viner ovu ideologiju sa svojim „radikalnim individualizmom, entuzijastičnošću prema ekonomiji slobodnog tržišta, prezirom prema ulozi države i naklonjenosti prema moći poslovnih firmi“ smešta u kontekst desne političke misli. Važno je podsetiti se da Viner ovaj tekst piše pre više od 20 godina. Ipak, čini se da njegove reči i danas imaju snažan značaj, upravo uz sav tehnološki razvoj, jačanje

transnacionalnih kompanija iz oblasti telekomunikacija i njihovo odupiranje mogućnostima regulacije poslovanja od strane nacionalnih vlada, pa čak i rast ponovnog interesovanja za radove Ajn Rand i brojne republikance, uključujući Trampa, koji javno izražavaju simpatije i govore o uticaju koji su njeni radovi imali na njih (Freedland 2017). Viner je pre više od dve decenije zaključio važnost ponovnog preispitivanja vizije zajedništva i demokratije u tradicionalnoj filozofiji, istoriji i društvenim naukama i njeno promišljanje kroz okvire onoga što se dešava *na mreži*. Svoj rad završava sugestijom – „ono što nam je potrebno nije sajberkomunitaristička filozofija kao suprotnost ekcesima današnje sajberlibertarijanske opsesije. Umesto toga, preporuka je da kompleksna komunitaristička pitanja uzmemo u obzir kada se suočavamo sa ličnim izborima i socijalnim politikama o tehnološkim inovacijama“ (Ibid, 19). Čini se da je u međuvremenu malo toga urađeno u bilo kom od dva pomenuta smera, da je su pitanja koja Viner postavlja sada čak aktuelnija nego pre 20 godina – „da li su prakse, odnosi i institucije na koje je izvršen uticaj ljudskim učešćem u mrežnom računarstvu baš te koje želimo da negujemo? Ili bi trebalo da ih menjamo ili im se čak suprotstavimo?“ (Ibid).

Potrebno je spomenuti da postoje autori koji su već devedesetih godina, pored kritike sajberlibertarijanske logike kao „dimne zavesе kroz koju elite pokušavaju da nametnu svoju volju zarad sopstvenog napretka na načine da se ponavlja neslavna američka istorija ropstva, rasizma, siromaštva i degradacije prirodne sredine “ (Barbrook and Cameron 1996; Kroker and Weinstein 1994, prema Jordan 2001, 12), takođe govorili o drugoj strani uticaja sajber-prostora na društvo. Za njih, tzv. ekonomija poklona u sajber-svetu neizbežno vodi kao sajberkomunizmu, a hakerski slogan 'informacija želi da bude slobodna' zapravo upućuje na negiranje kapitalističkog oslanjanja na robnu razmenu (Ibid). Vrlo kratko, i francuski autor Kardon daje mogućnost tumačenja promena u sajber-prostoru iz drugačije perspektive. „Duh interneta trpi, dakle, tenziju između jake i slabe verzije autonomije pojedinca; prva stalna poziva pojedinca da svoje angažovanje hrani projektom sopstvene transformacije, a druga je uglavnom povezana sa zaštitom osoba od prinuda koje bi mogle da ugroze njihovu slobodu i interese“ (Kardon 2013, 33). Postavljajući sa prve, libertetske, strane zajednicu oko magazina Wired i političke pokrete na koje je uticao tekst Hakima Beja (*Hakim Bey*), „Privremene autonomne zone“, Kardon ih stavlja u 'anarho-situacionističku' tradiciju u kojoj

„nije reč ni o podizanju revolucije ni o transformaciji društva, već o promeni sopstvenog života (ne života uopšte)“ (Ibid). Ovakav opis donekle podseća na već pomenuto Džordanovo tumačenje kulture sajber-politika koja se ne gradi iz ideološke privreženosti, već iz specifične percepcije pojedinca koji pristupa sajber-prostoru. Sa druga strane je zajednica okupljena oko *Open Source* ideje (ideje 'otvorenog koda') koja promoviše „digitalnu ekonomiju u kojoj profiti ne mogu da se oslanjaju na prisvajanje informacija ili softvera, već na servise koji omogućavaju da se ta opšta dobra koriste, eksploatišu i valorizuju“ (Ibid). Ipak, u literaturi koja se bavi sajber-prostorom i njegovim ideološkim postavkama i uticajima, preovlađuje sajberlibertarijanstvo. Rečima Džordana, „poenta ove analize nije u tome da se Barbruk i Kameron, kao i mnogi drugi, ne slažu sa libertarijanstvom, već da je libertarijanstvo ideologija sa kojom moraju da se uhvate u koštac kako bi intervenisali u sajber-politike“ (Jordan 2001, 12).

Nužno je napomenuti da neki autori, poput Gejla, umesto termina sajberlibertarijanizam rađe upotrebljavaju termin agorizam. „Agoristi su radikalni tržišni libertarijanci koji veruju da je državno nasilje neligitimno, te da bi se pravda i bezbednost isključivo trebalo distribuirati putem tržišnog mehanizma“ (Gehl 2018, 31). Gejl tvrdi da je agorizam postao preovlađujuća politička ideologija Puta svile (eng. *Silk Road*), prvog većeg tržišta za droge na *Dark Web*-u (Ibid).

Ideje koje su započete devedesetih godina u okviru sajberlibertarijanske logike odrazile su se na celokupan razvoj *Dark Web* tehnologije. Gejl navodi da je ova ideologija postala preovlađujuća politička ideologija Puta svile (eng. *Silk Road*), najpoznatijeg tržišta droge na *Dark Web*-u (Gehl 2018, 31). Nije neobično da prosečna osoba koja je čula za *Dark Web* povezuje taj termin sa tržištem droge i oružja jer, ako ne dominantan, onda svakako najvidljiviji i najzapaženiji sadržaj na *Dark Web*-u jesu veb-sajtovi koji nude mogućnost anonimne prodaje i kupovine robe i usluga koje su ilegalne u većini država sveta. Čuveni Put svile u jednom periodu koristio se gotovo kao sinonim za *Dark Web*, a po njegovom gašenju na „mračnom Internetu“ je zaživelo mnogo novih manjih veb-sajtova sa istom svrhom.

Put svile je vebisajt koji je na *Dark Web*-u pokrenut u februaru 2011. godine. Predstavljao je „podzemnu berzu za razmenu svih vrsta roba, ali se najviše koristio za drogu“ (Winter 2015). Prema rečima naratora dokumentarnog filma *Deep Web* iz 2015. godine, režisera Aleksa Vintera (*Alex Winter*), koji se bavi temom mračnog interneta sa fokusom na Put svile, oduvek je postojalo tržište droge *online*, ali nijedno ovog obima, sofisticirano i lako za korišćenje kao Put svile. Ovo je bilo moguće jer je vebisajt koristio kombinaciju TOR-a, odnosno anonimnog pristupa Internetu, i BitCoin-a, tj digitalne valute sa garancijom anonimnosti.

Međutim, prema brojnim autorima, novinarima, samim prodavcima droge, te administratorom ovog vebisajta, Put svile bio je mnogo više od ilegalnog *online* tržišta drogom. Pre svega, sam vebisajt je sadržavao i forumski prostor za diskusije članova. „Forumi na Putu svile predstavljali bolju zajednicu od bilo koje koju sam video u stvarnom životu. Bilo je mnogo kutkova na forumu sa sjajnim političkim i filozofskim diskusijama. Naravno da su se tamo dešavale ilegalne radnje, ali ovo je bila stvarna zajednica sličnomislećih ljudi“, izjavio je anonimno jedan od prodavaca droge na Putu svile za film *Deep Web*. Avgusta 2013. godine, *Forbs* objavljuje prvi intervju koji je dao administrator Puta svile, na samom vebisajtu poznat pod pseudonimom Strašni pirat Roberts (*Dread Pirate Roberts - DRP*) kojim lično potvrđuje ideološku pozadinu ovog *online* tržišta. „U ovom momentu, upravljanje Putem svile odvija se kolaborativno. Nisam samo ja taj koji čini da Put svile radi nesmetano. (...) Rekao bih da je moja uloga tu da budem centar poverenja. Prodavci mi veruju, kupci mi veruju i prema tome veruju mom timu kada odlučuju o tome ko je u pravu, a ko ne, kada dođe do rasprava, i veruju u moju odgovornost kada je reč o njihovim deponovanim sredstvima. Moja uloga je da obezbedim viziju i pravac, da ukažem na pravi smer, da se tako izrazim“ (Dread Pirat Roberts 2013). Strašni pirat Roberts imao je viziju i u praktičnim smislu u vidu pravila šta je dozvoljeno da se prodaje putem vebisajta (npr. između ostalog, bila je zabranjena prodaja bilo čega čija je glavna svrha da povredi nevine ljude, bilo šta ukradeno, oružja, bili su zabranjeni lovci na glave, kao i dečija pornografija (Ibid), ali i političko-ideološku viziju. Prema rečima novinara koji ga je intervjuisao, Strašni pirat Roberts često je vodio diskusije o filozofiji slobodnog tržišta (Ibid). Robert Gejl smatra da je Put svile konceptualizovan kao „socio-tehnička implementacija agorizma, radikalne tržišne libertarijanske filozofije“, te da

agoristi, poput Strašnog pirata Robertsa, kroz slobodno tržište nude novi model društvene organizacije koji se ne zasniva na prinudi, nasilju niti moći države, gde razmene, a ne pridržavanje zakona, čini lepak koji drži društvo u celini (Gehl 2018, 120).

Međutim, prema rečima Aleksa Vintera, postojao je još jedan faktor koji je ujedinio zajednicu stvorenu oko ilegalnog tržišta: „iako nisu svi na Silk Road-u verovali u libertetsku filozofiju, privođenje kraju rata za drogu je bio zadatak koji je istinski ujedinio zajednicu“ (Winter 2015). „Značajan razlog zašto je DPR postavio vebsajt, dozvolio pokretanje tržišta i preuzeo rizik za sve to, ogledao se u tome da je postojala potreba za značajnim umanjnjem nasilja pri kupovini droge. To će se dogoditi, a razlog zašto će se dogoditi je rat protiv droga (eng. *War on Drugs*). Nasilje ne potiče samo od ljudi koji kupuju i prodaju drogu, nasilje dolazi iz policijskih odeljenja i federalnih agenata koji vode ovaj rat. Da ne spominjem zastrašujuće nasilje koje mi činimo ljudima u inostranstvu. Mi smo najveći zlostavljači na svetu kada je reč o drogama. 50% ljudi je reklo DEA da ne želi da se ovaj rat nastavi i da je potrebno de-demonizovati drogu. Rat protiv droga se u potpunosti svodi na strah, nesigurnost i sumnju“, izjavio je jedan od prodavaca droge u pomenutom filmu. I dok ovu izjavu obeležava doza samokrivice i, stoga, potrebe za stvaranjem ambijenta koji je sigurniji po obične ljude, Strašni pirat Roberts u intervjuu koji je dao Forbs-u prodaju droge vraća u kontekst libertarijanske filozofije individualnih sloboda: „Naprotiv, ponosan sam na ono što radim. Ne mogu da se setim niti jedne droge koja ne ostavlja neki vid štetnih posledica. Ipak, poenta nije u tome. Ljudi poseduju sami sebe, oni poseduju svoja tela i njihovo je pravo da u svoja tela stavljaju šta god požele. Nije na meni, niti na vladi, niti na bilo kome, da kaže šta bi određena osoba trebalo da radi sa sopstvenim telom. Davanje ljudima te slobode izbora i dostojanstva koje sa sobom nosi samo-posedovanje (eng. *self-ownership*) je dobra stvar“ (Dread Pirat Roberts 2013). Prema rečima koje je napisao na forumu Puta svile, Put svile predstavlja prevozno sredstvo za ovu poruku. „Sve drugo je sekundarno“ (Winter 2015).

Prema izvodima iz pomenutog filma, ovo „prevozno sredstvo“, kako ga je Strašni pirat nazvao, je od 2011. do oktobra 2013. godine zaradio približno 1,2 milijarde dolara, sa skoro 960.000 korisnika, kupaca i prodavaca, u SAD i mnoštvu drugih država širom sveta. Ovaj obim transakcija nije mogao da ne ostane primećen od strane Vlade SAD-a. Nakon reči

tadašnjeg senatora Čarlsa Šumera (*Charles Schumer*), da je Put svile „ludačka prodavnica ilegalnih droga koja predstavlja najbezobrazniji pokušaj krijumčarenja droge online koji smo ikada videli“ (Winter 2015), sve vladine snage, od policije preko Uprave za suzbijanje narkotika (*DEA*), do Federalnog istražnog biroa (*FBI*), bile su angažovane na gašenju ovog veb sajta i pronalaženju njegovih pokretača i administratora. Pomenutog oktobra 2013. godine, gašenje veb sajt od strane FBI-a je pratilo hapšenje dvadesetdevetogodišnjeg Rosa Ulbrihta (*Ross Ulbricht*), za koga se verovalo da je zapravo Strašni pirat Roberts. Iako su njegovo suđenje pratile brojne kontraverze, počev od toga da li su federalni agenti koristili legalna sredstva kako bi ga uhapsili, Ulbriht je osuđen za nekoliko krivičnih dela, uključujući i stavljanje opojnih droga u promet i računarsko hakovanje, i služi doživotnu kaznu zatvora bez mogućnosti uslovnog otpusta.

Međutim, nužno je istaći i činjenicu da se vrlo brzo nakon gašenja Puta svile, na mračnom internetu pojavio Put svile 2⁶, kao i brojni drugi veb sajtovi koji nude istu vrstu usluga. U svojoj analizi, Gejl navodi da su nova tržišta na *Dark Web*-u mnogo manje zasnovana na libertarijanskoj ideologiji, a mnogo više zabrinuta za bezbednost (Gehl 2018, 120). U ove svrhe, on koristi izraz OPSEC (eng. *Operation Security*), navodeći da je ova politika obezbeđivanja bezbednosti zamenila dominantnu ideologiju koja stoji iza ilegalnih tržišta na *Dark Web*-u. „I agorizam i OPSEC su direktno povezani sa državnim monopolom nad nasilnom moći, prvi delegitimiše ovu tvrdnju, a drugi pokušava da je prisvoji“ (Ibid, 121). Gejl ovo objašnjava pozivajući se na brojne metode koje su kasnije uspostavljene kako bi celokupna zajednica i njeni članovi, poučeni greškama Strašnog pirata Roberta koje su dovele do njegovog hapšenja, dodatno zaštitili privatnost i bezbednost, poput toga da se „nikad ne razgovara sa policijom, krši samo jedan zakon u jednom trenutku, stvaraju različiti online identiteti“ i drugo (Gehl 2018, 142). Drugim rečima, šira ideološka postavka slobodarstva pala je u drugi plan i biva zamenjena češćim diskusijama o tehničkim mogućnostima zaštite i opstanka.

⁶ Silk Road 2 je takođe ugašen.

Iako danas ne postoji jedan vebsajt koji raspolaže tim obimom korisnika i transakcija, čini se da je fenomen anonimnih *online* tržišta na pretnje odgovorio – umnožavanjem. „Iznikla je gomila drugih centralizovanih tržišta drogom. U toj igri 'udari krticu', oni zatvore jedno, ali sada ih ima gomila. Zato sada ulazimo u prostranstvo decentralizovanog tržišta, bez centralnog operatera, bez centralne tačke kontrole“, rekao je Amir Taaki, programer i aktivista (Winter 2015). Bez centralne kontrolne tačke, i vlastima će biti teže da otkriju i ugase ovu bujicu vebsajtova koji se svakodnevno tehnološki usavršavaju u zaštiti svoje i bezbednosti svojih korisnika.

Iako, kako je već rečeno, značajan deo sadržaja na *Dark Webu*-u čine vebsajtovi koji su zapravo sajber-prodavnice, ovo zasigurno nije jedini sadržaj oko koga se okupljaju ljudi koji žele anonimnost.

Kako na *Dark Webu*-u imena vebsajtova nisu čitljiva na način da slova odgovaraju konkretnim rečima (npr. adresa vebsajta „Prodavnica Noćna mora“ (eng. *Nightmare market*) je tny4avpz5w7gkonz.onion), najbolji putokaz koji se može koristiti kako bi se došlo do određenih adresa jeste tzv. skriveni viki (eng. *Hidden Wiki*), vebstranica koja podseća na običnu stranicu Vikipedije, na engleskom jeziku, koja nudi linkove ka konkretnim vebsajtovima, razvrstanim u kategorije. Na samom vrhu vebstranice nalazi se poziv „Odbrani svoje pravo na privatnost: doniraj EFF i Tor projektu“. Ova vebstranica je dinamična i promene su česte usled usaglašavanja sa trenutnim stanjem pokrenutih i ugašenih stranica (ovo stanje se konstantno menja – u trenutku pristupa vebstranici neki od linkova već nisu više bili aktivni), a neke od kategorija koje su prisutne u trenutku pisanja ovog teksta, 2021. godine, su se odnosile na prodavnice, kriptovalute, anonimnost/sigurnost/privatnost, mogućnost četovanja, društvene mreže, forume, vesti/uzbunjivanje (eng. *whistleblowing*), zabavu i šalje, muziku, filmove, knjige, erotiku (razvrstanu na komercijalnu i nekomercijalnu, a u okviru koje se nalaze linkovi koji vode ka vebsajtovima čiji opisi su, između ostalog: seks sa životinjama, golotinja javnih ličnosti, stvarno silovanje i ponižavanje...) i sl. Ubedljivo najveći broj linkova nalazi se u kategoriji prodavnica (25 u momentu pristupa). Pored kategorija u okviru kojih se nalaze linkovi koji vode na određene adrese, na vebstranici se

nalaze i uputstva za korišćenje BitCoin-a, komunikacijske metode koje utiču na očuvanje bezbednosti i privatnosti prilikom korišćenja određenih sadržaja, rubrika pitanja&odgovori na temu slanja pošiljke sa tačke A do tačke B, kao i saveti kako izabrati dobrog prodavca i biti dobar kupac na *Dark Web* tržištu. Vebstranica takođe nudi i opciju pretraživanja sadržaja za one koji ne govore engleski jezik, te nude sadržaje na beloruskom, finskom, francuskom, grčkom, ruskom, španskom itd.

Pored svega navedenog, nužno je naglasiti da anonimnost i privatnost koju *Dark Web* tehnologija omoguće svojim korisnicima nikada nije bila korišćena isključivo u ilegalne svrhe. Već je pomenuto da *Dark Web* koriste ljudi koji žele anonimno da odigraju partiju šaha, kako je to slikovato prikazao Gejl, ali ne sme se zaobići činjenica da *Dark Web* kanale koriste i nacionalne vlade, policija, brojni novinari i novinarkе, istraživači i istraživačice, kao i disidenti i aktivisti i aktivistkinje za ljudska prava širom sveta. Već je rečeno da TOR deo svojih prihoda prima od Vlade SAD, što ujedno daje i odgovor na pitanje zašto do danas ta tehnologija nije ugašena određenim zakonskim merama. Ovaj „mračni prostor“ za pojedince i pojedinke u određenim državama sveta predstavlja zapravo svetlu tačku i mogući izlaz iz situacije progona i narušavanja ljudskih prava, kako od strane drugih pojedinaca ili grupa, tako i od samih nacionalnih država.

Kako je u tekstu „Privacy, censorship, data breaches and Internet freedom: The drivers of support and opposition to *Dark Web* technologies“ iz 2017. godine naveo autor Erik Žardin (*Eric Jardine*), „iz perspektive javnih politika, različite upotrebe *Dark Web* tehnologija mogu se generisati u 'Dark Web dilemu' koja upućuje na to da ne postoje dobre javne politike u odnosu na tehnologiju“ (Jardine 2, 2017). Drugim rečima, sa jedne strane naponi da se mreža ugasi mogu naštetiti ljudima koji žive pod represivnim režimima koji se istinski uzdaju u nju za zaštitu, dok sa druge strane opstanak mreže može prouzrokovati štetu onima koji su ili direktno ili indirektno pod uticajem maskiranog online kriminalnog ponašanja (Ibid).

Prema rečima autora Andresa Guadamuza (*Andres Guadamuz*), kada bi neko čitao samo priče o *Dark Web*-u, lako bi došao do zaključka da je internet anarhistički prostor bezakonja, ispunjen pornografijom, drogama, ilegalnim oružjem, te gde pedofili i teroristi 'imaju prođu'. Međutim, ukoliko bi neko čitao o Snoudenovim otkrićima, zaključio bi da živimo u diktatorskoj distopiji orvelijanskih razmera, gde tajnovite agencije posmatraju svaku našu misao (Guadamuz 2019, 7). Kako i Guadamuz zaključuje, istina se najverovatnije nalazi negde u sredini.

Čini se da se upravo negde na sredini nalazi i demokratski potencijal *Dark Web*-a, pogotovo uzimajući u obzir i činjenicu da alati koje pruža, pogotovo u nekim delovima sveta, mogu biti od pomoći u situacijama života ili smrti, kao i da su već odigrali važnu istorijsku ulogu za građane u državama poput Tibeta, Tunisa, Egipta (Hern 2017).

Ono što se čini važno uočiti i detaljnije analizirati, s obzirom na uočljiv nedostatak prilikom pretraga akademskih radova o *Dark Web*-u i sajberlibertarijanstvu, jeste maskulina, belačka, srednje ili visokoklasna kultura koja prožima kako sam virtuelni skriveni prostor, tako i ideologiju koja ga okružuje. U tom svetlu, zanimljivo je uočiti da su sve tekstove citirane u ovom radu napisali muškarci, kao i da oni čine većinu sagovornika u citiranom dokumentarnom filmu „Deep Web“.

Jedan od retkih radova pisan iz ugla feminističke i levo orijentisane kritike celokupne kulture koja okružuje ovaj sajber-svet jeste knjiga *Cyberselfish: A Critical Romp through the Terribly Libertarian Culture of High Tech* autorke Pauline Borsuk (*Paulina Borsook*). Kako ona opisuje, „termin 'libertarijanstvo' u podnaslovu knjige je najbolje što sam mogla iskoristi kako bih opisala religiju visoke tehnologije. Ona je zalučeno anti-vladina (eng. *anti-goverment*); romantizovano misli o sebi kao da je van zakona, a zapravo je više nego ikada u krevetu sa Vol Stritom i zaljubljena u zasluęe elitnog establišmenta “ (Borsook 2000, vii). Kao što su u knjizi „Kalifornijska ideologija“ već pomenuti autori Barbruk i Kameron proglasili „trijumf kalifornijske ideologije“ (Barbrook i Cameron 1996, 1), i Borsuk navodi da je libertarijanska ideologija prožimala Silikonsku dolinu od početaka nastajanja računarskih tehnologija i vremenom je migrirala sa periferije ka sveukupnoj kulturi koja obavlja razvoj tehnologije.

Ovaj opis, iako uprošćen i, prema rečima recenzenata knjige, ciničnog tona, jasno upućuje kritiku celokupnom aktivističkom angažmanu ljudi, prevashodno muškaraca, koji iz svoje privilegovane pozicije ne samo često visoko obrazovanih, već i digitalno obrazovanih u svetu u kome je 750 miliona odraslih, od čega dve trećine žena, i dalje nepismeno (UNESCO 2017), vode složenu tehnološku bitku protiv nacionalnih država. Bez obzira na dokazanu činjenicu da privatnost kao ljudsko pravo jeste narušena u digitalnoj eri, nužno je otvoriti pitanje kome su sloboda i privatnost za koju se sajberlibertarijanci bore namenjeni i, dodatno, kako ta sloboda izgleda u odnosu na svakog pojedinca i pojediniku, te na koji način je privatnost korišćena.

Primeru radi, feministička kritika privatnosti datira od pre više decenija i često se vezuje za distinkciju privatno/javno, čime se upozorava na to da „davanje posebnog statusa privatnosti može biti štetno po žene i druge jer se koristi kao zaklon od dominacije i kontrole, ućutkivanja i zlostavljanja kojem su izložene“ (MacKinnon prema DeCew 2018). Značenje pomenute distinkcije nije teško preneti u svet mračnog interneta, pogotovo imajući na umu da, prema rečima samog Strašnog pirata Robertsa (administratora Puta svile), tek trećinu korisnika vebajta Put svile činile su žene (nažalost, demografski i sociološki podaci o korisnicima/-cama celokupnog sadržaja na *Dark Web*-u ne postoje). Dodatno, kako Gejl naglašava u odeljku knjige posvećenom društvenim mrežama na *Dark Web*-u, govoreći o društvenoj mreži Galaksi 2 (eng. *Galaxy 2*): „'stvarna/otelovljena/nemaskirana' osoba je nebitna, ono što je važno je performans pred ekranom i društvene razmena stabilnih članova pod pseudonimima. Međutim, postoji izuzetak. Pravila autentičnosti se menjaju čim se član ove mreže identifikuje kao mlada žena“ (Gehl 2018, 236-237). Dalje u tekstu, Gejl objašnjava pritisak koji ove mlade žene koje se nalaze na društvenim mrežama na *Dark Web*-u doživljavaju, od toga da otkriju svoje ime i podatke (dok je istovremeno jedno od prvih pravila ove mreže da se privatni podaci ne otkrivaju), do seksizma, mizoginije i ucena nakon što otkriju svoje identitete.

Zbog svega rečenog, nužno je primetiti da se *Dark Web* tehnologija, kao internet tehnologija koja pruža garanciju privatnosti svim uključenim stranama, pokazuje kao jednako dobra

platforma i za one koji je koriste u svrhe zaštite demokratskih vrednosti (poput novinara, istraživača, aktivista za ljudska prava i slično), kao i za one koji je koriste u potpuno suprotne svrhe (poput neonacista, religijskih fundamentalista ili incela). Čini se da su vrednosti privatnosti i individualne slobode, kako su to i zamislili ideološki pokretači ove platforme, na *Dark Web*-u zaživele bez ikakvog ograničenja, te da je to, paradoksalno, dovelo do narušavanja individualnih sloboda (pa i privatnosti i anonimnosti što vidimo na primeru mladih žena) Drugih. Specifičnu oblast interesa za ovaj rad čine zloupotrebe *Dark Web*-a za narušavanje privatnosti i seksualnih prava žena kroz dostupnost i promociju seksualnog nasilja kroz formu pornografije, o čemu će biti više reči u nastavku rada.

Pregled korišćene i šire literature

- AlKhatib, B. and Randa Basheer. 2019. "*Crawling the Dark Web: A Conceptual Perspective, Challenges and Implementation*". In *Journal for Digital Information Management*, Vol. 17, No 2.
- Barbrook, R. and Andy Cameron. 1996. "*The Californian Ideology*". In *Science as Culture*, Vol 6. Taylor and Francis.
- Barlow, John Perry. *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. Dostupno na: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Bartlet, Džejmi. 2016. *Darknet*. Beograd: Laguna
- Bell, Jim. 1997. *Assassination Politics*. Dostupno na: http://jrbooksonline.com/PDF_Books/AP.pdf. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Bergman, Michael. 2001. "*Deep Web: Surfacing Hidden Value*". In *Journal of Electronic Publishing*. Vol 7, Issue 1. Michigan Publishing
- Best, L. Michael&Keegan W. Wade. 2009. „*The Internet and Democracy: Global Catalyst or Democratic Dud?*“ In *Bulletin of Science, Technology and Society*. Vol 29, Issue 4.
- Borsook, Paulina. 2000. *Cyberselfish: A Critical Romp through the Terribly Libertarian Culture of High Tech*. USA: Public Affairs
- BrightPlanet. 2013. *Understanding the Deep Web in 10 minutes*. Dostupno na: <https://brightplanet.com/2013/03/12/whitepaper-understanding-the-deep-web-in-10-minutes/>. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Čejko, Meri. 2019. *Superpovezani*. Beograd: Clio
- Chertoff, Michael. 2017. "A public policy perspective of the Dark Web". In *Journal of Cyber Policy*, 2:1, 26-38.
- Dahlberg, Lincoln. 2010. "*Cyberlibertarianism 2.0: A Discourse Theory/Critical Political Economy Examination*". In *Cultural Politics*, VOLUME 6, ISSUE 3, PP 331–356. Duke University Press

- DeCew, Judith. 2018. "Privacy". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/privacy/#PriConOveInf>. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Dilipraj, E. 2014. "Terror in the Deep and Dark Web". In *AIR POWER Journal*, Vol. 9, No3, Monsoon.
- Dread Pirat Roberts. 2013. *An Interview With A Digital Drug Lord: The Silk Road's Dread Pirate Roberts*. Forbs. Dostupno na: <https://www.forbes.com/sites/andygreenberg/2013/08/14/an-interview-with-a-digital-drug-lord-the-silk-roads-dread-pirate-roberts-qa/#6ba3324e5732>. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Dyson, Esther et all. 1994. "Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age". In *Future Insight* 1.2
- Finklea, Kristin. 2017. *Dark Web*. **Congressional Research Service**
- Freedland, Jonathan. 2017. The new age of Ayn Rand: how she won over Trump and Silicon Valley. *Guardian online*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2017/apr/10/new-age-ayn-rand-conquered-trump-white-house-silicon-valley>. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Gehl, Robert W. 2018. *Weaving the Dark Web: Legitimacy on TOR, FreeNet and I2P*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press
- Guadamuz, Andres. 2019. "Internet Regulation". In *Law, policy and the internet*. Ed. Lilian Edwards. Oxford: Hart Publishing
- Henri, Vanessa. 2017. "The Dark Web: Some Thoughts for an Educated Debate". In *Canadian Journal of Law and Technology*, Vol. 15, No1, pp 85-98
- Hejvud, Endru. 2005. *Političke ideologije: Uvod*. Treće izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Hughes, Eric. 1993. *A Cypherpunk's Manifesto*. Dostupno na: <https://www.activism.net/cypherpunk/manifesto.html>. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Jardine, Eric. 2017. "Privacy, censorship, data breaches and Internet freedom: The drivers of support and opposition to Dark Web technologies". In *New Media & Society*

- Jordan, Tim. 2001. *Language and Libertarianism: The Politics of Cyberculture and the Culture of Cyberpolitics*. The Sociological Review, Vol. 49, Issue 1, pp 1-17
- Mirea, Mihnea et al. 2018. „The not so dark side of the darknet: a qualitative study“. In Security Journal Vol. 32, pp 102-118
- Kardon, Dominik. 2013. *Internet demokratija: obećanja i granice*. Beograd: Fabrika knjiga
- Kwon, K. Hazel et al. 2021. „*The Dark Social Web: Responsibility, Manipulation, and Participation in Global Digital Spaces*“. In *American Behavioral Scientist*, Vol. 65, No 5, pp 683-688
- Tor website. 2019. *About*. Dostupno na: <https://www.torproject.org/about/history/> Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- UNESCO. 2017. Literacy Rates Continue to Rise from One Generation to the Next. Dostupno na: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs45-literacy-rates-continue-rise-generation-to-next-en-2017_0.pdf. Poslednji put pristupljeno 22.5.2021.
- Winner, Langdon. 1997. „Cyberlibertarian Myths and the Prospects for Community“. In *Computers and Society*, Vol. 27, No 3.
- Winter, Alex. 2015. Film: *The Deep Web*.